

ШЫН

№ 2
(17646)

2009 чылдың
январь 13,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Бөгүн Россияның Парлалга хүнү

Байыр чедиришкени

Хүндүлүг массалыг информация чепсектеринин ажилдакчылары!

Профессионал байырлалыңар – Россияның Парлалга хүнү-биле сеткилимниң ханызындан силерге байыр чедирип тур мен!

Россияның бирги солунунун бирги номери чырыкче үнгөн хүнүгө тураскааткан бо онзагай байырлал хөй-хөй мергежилдериниң кижилерин – журналистерни, редакторларны, үндүрүкчүлери, полиграфистерни, парлалга продукциязының тарадыкчыларын, телекомпания болгаш радиостанция ажилдакчыларын – бодунун күш-ажылы-биле Россияның чаңгыс аай информация делгемин болгаш хамаатыларның бодалын хостуг илередир конституция езугаар кол эргелеринин бирээзин хандырып турар шупту кижилерни бөгүн каттыштырып турар.

Солун, радио, телевидение чурттакчы чонга бодунун регионунун, чуртунун болгаш делегей ниитилелиниң амыдыралының кол болуушуннарын өй-шаанда билип

алырын, хөй-ниитиниң саналоналын тургузарының, хамааты болгаш мөзү-шынарның үнелиг чүүлдерин тургузарының, өзүп орар салгалды кижизидериниң кол чепсээ бооп турар. Парлалганың ачызында ниитилел чүгле эрге-чагырганың ажылының дугайында эвес, а оларга боттарының үнелелин бээр, янзы-бүрү социал телевилелдерге бодунун хамаарылгазын илередир аргалыг. Чон биле эрге-чагырганың аразында харылзаш-тырыкчы звено болбушаан, Россияның парлалгазы хамааты ниитилелиниң кол кезектериниң бирээзи апарган.

Тываның массалыг информация чепсектери ниити-россияның угланышкыны-биле сайзыравышаан, политиктиг байдалдын турум болурунга болгаш бистин хөй нациялыг чурттакчы чонувусту каттыштырып хаара тударынга дузалыг болуп, республиканың хөгжүлдезинге улуг үлүг-хуузу киирип турар.

Тыва — чаартылга-хөгжүлде-ниң оруунда, ол силерден, эргим

өнүктөр, силерниң хамааты туружуңар, бедик мергежилдинер болгаш профессионалчы чорууңар республиканың хөгжүлдезинге ам-даа дузалаар дээрзин манап турар. Бис боттарывыс талавыстан бистин хамаарылгаларывысты дең эргелиг, эштежилге үндезининге тургуспушаан, силерге бүгү талалыг деткимчени көргүзеринге кезээде белен бис. Журналистика – бо болза тоомча чок эвес, социал идепкейлиг, номчукчуларның, дыңнакчыларның, көрүкчүлериң бүзүрелин салган улуг харысалганы боттарыңа хүлээнип алырыңа белен кижилерге мергежил-дир. Бо профессионал Тывада эң тергин төлээлери кезээде боттарының ажит-чажыт чогу, шынчызы, ниитилелдин сонургалдарыңа бердингени база боттарыңа негелделии, хөй-ниитиниң амыдыралының болууш-куннарын чырыдарыңа боттук болгаш чөптүү-биле ылгалып турар.

Журналистиканың эң эки чаңчылдарыңа бердинген бооп артышаан, силер моон-даа сонгаар боттарыңар мергежилиңерниң бедик ат-алдарын ам-даа тудар, боттарыңар аудиторияңарны бузу-

релин камгалап арттырар боор силер дээрзинге, профессионал шынчы болгаш хамааты хүлээлгеңер силерниң ажил-чорудулгаңарның кол принциптери бооп артар дээрзинге бүзүрелдиг мен. Силерниң сөзүңер, ниити-хамааты үнелиг чүүлдерин болгаш угланышкыннарын суртаалдавышаан, кижилерниң чүгле эки сагыш-сеткилдерин болгаш бодалдарын оттурарыңа, ниитилелдин доктаамал быжыын болгаш оон чаңгыс эп-сеткилдин моон сонгаар-даа быжыгларыңа бараалгазын. Силерниң күш-ажылыңар, ниитилелди боттук, бүгү талалыг болгаш дүрген информация-биле хандыр-бышаан, кижилерге амгы үениң эң чидиг болгаш онза айтырыгларыңа харыларны тыварыңа дузалыг болзун.

Силерге чаа-чаа чогадыкчы чедишкinnenни, сорул киришкinnenни, профессионал өзүлдеги, сергек сеткил-сорукутук, быжыг кадыкшылдыг болгаш улуг ааскежиктиг болуруңарны күзедим!

Хүндүткел-биле,
Тыва Республиканың Чаззааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

ЧЫРЫК БАЙЫРЛАЛ- ДЫҢ ОЮН- ТОГЛААЗЫ

В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга Рождество байырлалыңа киржиксээннериниң саны кажангызындан-даа хөй болган.

Артык билет айтырган кижилер-ле хөй. Байырлалдың кол маадырлары – уругларның «Октай» аас чогаал бөлүүнүн бүгү салгалдарының концерти болган. Уруглар, оолдарның чамдыктары бо байырлалга киржири-биле Кызылче Россияның хоорайларындан чедип келген. Орус культура төвүнүн чанында уругларның чогадыкчы студиязының удуртукчузу Юрий Ахпашев мынчаар чугаалап турар: — Мурнуку чылдарда эвээш олуттуг филармонияга эрттирип турган болза, бо удаада бо чырык байырлалды театрга эрттирип турары дыка эки болду, көрүкчүлериң даа эмгежок.

Сценадан кандыг ырлар чаңгыланмаан, кандыг оюннарны ойнаваан дээр. Тус черниң сураглыг ыраажызы — бард Сергей Сокольников, аас чогаал бөлүү «Верее», Кызылдың № 34 уруглар садының «Канитель» аас чогаал бөлүү көрүкчүлери аян туткан.

Фойеге республиканың Надя Рушева аттыг уран чүүл школазының уругларының чураан чуруктарын делгээн. Орус культура төвүнүн бөлгүмчүлери уран кылыгларын, ойнаарактарын база делгээн. Рождество пряниктериниң делгелге садыглаашкынындан хөй орулга ол хүн киргени чугаажок, «Октайның идепкейжилери» дээр ада-иелер Чаа чыл байырлалының бүдүүзүнде-ле пряниктерни быжырып эгелей берген турган болгаш сөөлгүлерин январь 7-де эртен эрте белеткеп доозупкан. Аас-кежик, өөрүшкү сөңнээр пряниктерни кым-даа садын алыксаары чугаажок. Чапсар үезинде хөй бичин көрүкчүлери «октай-жылар» ойнадып-хөглеткен.

Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол байырлалга уруглары-биле келген. «Орус культура бүгү россияжилериниң амыдыралыңа каттыштырыкчы улуг рольду ойнап турар. Православ шажын гуманисти эгежи-биле кижилерни чаагай чорукка, тайбыңга, бот-боттарын билчир чорукка кижизидип турар. Чүс ажыг аңгы-аңгы нацияның чоннары чурттап турар Тывага ол конгуч чугула» — деп, Шолбан Валерьевич журналистерге берген интервьюзунга демдеглээн.

ТР-ниң Чаззаа 2009 чылдың бюджетинге 5 миллион рубльди Орус культура төвүгө деткимче кылдыр аңгылаанын база сагындырып каалы.

Январь 7-же дүне Тываның православ хүрээлеринге байырлыг мөргүлдери номчаан.

«ШЫН» + «РЕДАКТОРЛАР КЛУВУ»

«Редакторлар клубу» чылды тикчеп, Ш.Кара-оол-биле ажил-ажыгы журажышкын чезинде.

Бөгүн январьның 13 — Россияның Парлалга хүнү. Бистерге, журналистерге, эрткен чылгы ажил-иживисти түңнөп, моон сонгаар чүнү кылырын, номчукчуларывыска кандыг чаа чүүлдер чедиреривис дугайында чаа чылдың планын тургузуп сүмележир үевис. Бистерге, солун ажилдакчыларыңа, кол чүүл — номчукчуларывыстың сагыш-сеткилинге тааржыр хөй талалыг материалдарны, репортажтарны, очерктерни парлаары, оларның арга-сүмезин дыңнаары, алыры болур.

Бөгүнде бистин «Шын» солунун чагыдып алыкчыларының саны — 8400. Ол дээрге эрткен чылдың бо-ла үези-биле колдуу дең номчукчуларлыг болуп артып турарывыс ол. Оон улгады бээрге, типография, почта болгаш өске-даа чарыгдалдар улгадыр, бир тонна саазынны эрткен чылын 24 муң рубль-биле садып ап турган болзувусса, бо чылдың эгезинде ону 28 муң-биле садып алдывыс. Оон өртээ 32 муң рубль чеде бээр дээрзи билдингир. Ынчангаш

садыг-магазиннерге, киоскилерге «Шын» солун чыгып чытпазы-биле «Союзпечать» шугуму-биле солун тарадылгазын кызырган бис. Чон ону билип, солунну чүгле чагыдып ап турар апарганыңа өөрүп турар бис.

Чагыдылга 8400 экзemplар дээрге ол хире өг-бүле чагыдып алган болза, ол өг-бүлде каш кижик бактаап турарыл, а оон аңгыда оларның кожалары база дилеп номчуур болгай, оларда каш кажик чурттап турарыл. Ниитизи-биле са-

«Центр Азии» солунунун кол редактору Н. Антупьева Чаа чылдың улуг белээн ап тур. Ай-кыс Маспик-оолдун тырттырган чуруктары.

наар болза, бистин солунну неделяда 30 муң (!) хире кижик номчуп турар деп дидими-биле чугаалап болур. Оон аңгыда бисти өөртүп турар база бир чүүл — бижикчилеривистин санының көзүлдүр көвү-деп немежип турары, оларның назы-харының аныяа. Ынчангаш солунувустун назыны 85 чоокшулап турар-даа болза, аныяавыс улам дендээн.

Маңаа бир улуг деткимчени Чазактың аныяк кадрлары, ылаңгыя Чазак Даргазы Ш. Кара-оол, оон чөвүлекчизи Д.Оюн болгаш парлалга албаны көргүзүп турар. Республиканың кайы-даа информация чепсектеринде арга-дуржулга-биле байлак, аныяк удуртукчуларны салган. Оларга кандыг-

(Уланчызы 6-гы арында).

Ш.КАРА-ООЛ: «БУГАЖЫК ЭКИ ЧҮҮЛДҮ ОШТАП ТУРАРЫ ОЛ...»

(Чылдың баштайгы чаштарын божаан иелерге ТР-ниң Чазааның Даргазы байыр чедирген)

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы чылдың баштайгы төрүтүнген чаштарын демдегеп, оларның аваларына байыр чедирип чедери чаңчыл болган болушкун апарган дээрзин билдире. Эрткен 2008 чылдың баштайгы төрүтүнген чаштарын оол хиндиктиг болган болза, бо чылын база ындыг болган.

Январь 6-да Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол, ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак, ТР-ниң кадык камгалал сайыдының оралакчызы О.Н. Суван-оол Кызыл хоорайда Гагарин кудумчузунда 1 дугаар муниципалдыг божудулга бажыңына четкеш, 2009 чылда баштайгы төрүтүнген чаштын авазы Ариана Михайловна Монгушка байыр чедирип чораан.

— 2009 чыл — Инек чылы болгай. Бисте бо чылын бир дугаарында Бугажык төрүтүнгени эки чүүлду оштап турары ол. Чырык черге чүткүп, баштайгыларның мурнунда төрүтүнген бо оол мөзүбүдүндөн база мындыг чүткүлдүг болуп, тыва чериниң ховар оолдарының бирээзи болурун күзеп, оол салым-чолу кандыг болурун бис база хайгааралга ап, деткир бис — деп, Шолбан Валерьевич чугаалааш, өске чиггезин иелерге база байыр чедирген.

2009 чылдың январь 1-ниң хүнүнде республикага 17 чаштар төрүтүнген. Эң баштай үстүнде айытканым Ариана Монгуш болгаш Сарыг-оол Ондарның өг-бүлезинге дүнекиниң 1 шак 25 минута турда, 2,889 кг деңзиг 50 см дурттуг начын төрүтүнген. Ол бо өг-бүлениң ийи дугаар төлү болганда, Ие капиталын база чаалап эккелген төл болур. Аныяк өг-бүлениң ээзи Сарыг-оол Ондар 31 харлыг, ол чылгы кадарып турар, Ариана Монгуш 27 харлыг, ол Би-Хем кожуун эмнелгезинге фельдшер болуп ажылдап тургаш, «узун шөлээже» үнген. Оларның улуг уруу Диана удавас 5 харлаар. Ие капиталын өг-бүлө чурттап оран-савазын экинчидип алырынче чарыыр бодап турарын дыңнатканнар.

— Диана думмазын Ваня деп адаар бодап турган кижилер. Январь 1-де төрүтүнген болурга, бис ам Эрес деп адаар бодай бердвис. Эрес дээр честем бар, ол даштын бисти уткуп келген улус аразында,

ол база январь 1-де төрүтүнген, аңаа демей төлөптиг кижилер болзун деп бодап турарымыс ол — деп, Ариана Михайловна Анатолий Партизановичиниң «Оглуңарны кым деп адап алыр силер?» дээн айтырымына харыялады. Эрес Ховалыг РФ-тиң ТР-де Истелге комитетиниң истелге эргелелинде прокурор-криминалист албан-дужаалда ажылдап турарын билдирди. Эрес Ховалыгга ужурашкаш: «Силерниң адыңар-биле адап алыр деп турарын билдинер бе, аңаа хамаарыштыр чүү деп бодап турар силер?» — дээримге:

— Дыка өөрүп тур мен. Өпея төрүтүмүзүн турда-ла, оол уруг төрүтүнер болза деп күзеп манап турган бис. Ол январь 1-де төрүтүнер деп бодаваан-даа бис. Ындыг болганда, ол таварылга эвес болган чадавас... Өске талада, менээ ол улуг харысалганы онаап турар. Ол менээ демей кижилер болзун дээш мээң адым-биле адаан болганда, мен ол үлөгерге төлөптиг болур дээш улам кызар ужурум мен — деп, Эрес Дуктуг-оолович чугаалады.

Бүдүн делегей ол дүне удуйайн, Чаа чылды уткуп, байырлап турда, бистиң амыр-дыжывысты камгалап

ажылдап турганнар база дыка хей. Олар дээрге кызыгааржылар, эрге-хоойлу ажылдакчылары дээш, бистиң амыдыралымыска үзүк-соксаал чок херек чүүлдерни хандырып турар янзы-бүрү мергезилдин кижилери, оларның аразында эмчилер база болбайн аан.

— Ол дүне бистиң божудулга бажыңына дыка дүшкүрлүг болду. 1 шак ажып турда, 3 шак 15-те, 4 шакта дээш, ынчалдыр-ла даңгы атсы удаа-дараа үш чаштар төрүтүнген. Дөрт дугаары дүш үезинде төрүтүнген. Дыка-ла чымыштыг хүн болган. Бир дугаар чашты Тыва Республиканың 2008 чылда «Эң эки акушер-гинеколог» деп атты чаалап алган Вероника Самбуевна Кыргыс хүлээп алган — деп, кадык камгалал шугумунда 1985 чылдан бээр ажылдааш, 25 чыл иштинде барык 30 муң хире чаштарны божуткан эмчи Светлана Олеговна Чульдун демдеглээш — сөөлгү чылдарда божуур күзөлдиг херээженер көвүдөп турары өөрүнчүгүдүр. Январь 6-га чедир бистиң божудулга бажыңына безин 24 уруг төрүтүнген деп бүрүткеттинген, херек кырында ам 25 апарган. Ынчалдыр-ла уламчылап олурар...

саннар, болушкуннардан озалдап турар апарган. 90 чылдарда божудулга бажыңына өрээлдер долу эвес турган болза, ам чыдар олут безин чедишпестезин — диди.

Шынап-ла, Ие капиталының, мурнады боттандырар «Кадык-шыл» национал төлөвилелдин, черле ынчаш амыдыралдың моон соңгаар-даа экижиинге бүзүрел тыттып келген болгаш божуп турар иелерниң саны сөөлгү чылдарда өзүп турар.

ТР-ниң кадык камгалал сайыдының оралакчызы Орлан Николаевич Суван-оолдун дыңнатканы-биле алырга, 2008 чылда 2007 чылга деңзеге, чаш уругларның төрүтүнери 450-500 санга өскөн, 2007 чылда 7500 чаштар төрүтүнген. Тывада чаштар төрүтүнер талазы-биле көргүзүлгелер 1 муң кижиге онааштыр 2008 чылдың 11 айларының түннели-биле 25,7 болган. 2007 чылда ол 24,4 турган. Ол көргүзүлгелер Россияның иштинде ниити көргүзүлгелерни ийи катап ажып турар (11,3). Тыва Россияның иштинде чурттакчы чонунуң саны өзүп турар 4 девискээрлерниң санынче кирип турар. 2007 чылдың көргүзүлгелери-биле чурттакчы чон-

нун өзүп көвүдээр чоруу Россияга казыыр демдектиг (-3,3) турган болза. Тывага ол +12,5 турган.

— Ариана Михайловна Монгуш бистиң-биле бо эмнелгеге ажылдап турган эживис боорга, барып сонугурап, сагыш-сеткил талазы-биле деткип турдувус — деп, бо эмнелге черинде мээң авыдайым Айлаң Биче-ооловна Даржаа чугаалады. Чаа чылдың баштайгы ээлчээнде ажылдап, чылдың баштайгыларын хүлээп алган эмчилерге таныыр кижизи бир дугаар божуптарга, дакпыр-дакпыр өөрүнчүг болбастың аргазы чок. Бо ээлчегде дыка хей кижилер ажылдап, Чаа чылды чымыштыг ажылы-биле уткуп алган. Оларның шуптузун маңаа демдеглээри болдунмас, ынчалза-даа баштайгы чаштарның аваларын болгаш оларны хүлээп алган эмчилерни болгаш эмнелге ажылдакчыларын адаксадым: «ТР-ниң Перинаталдыг төвүнге» Марина Монгуш, оол божаан (Н.Д. Дортуй-оол, У.К. Чадамба, Н.М. Ховалыг, М.К. Монгуш, В.К. Донгак, А.Х. Доржу, Ч.В. Парчина, эмчи сестралары болгаш акушеркалар: А.Саая, С.Сандю, Т.Ооржак, С.Ондар, С.Салчак, санитаркалар: С.Доржу, М.Шортан-оол, Ч.Монгуш, А.Сундуй), 1 дугаар божудулга бажыңына Ариана Монгуш (В.С. Кыргыс, С.О. Чульдун, Т.Н. Монгуш, К.Д. Ооржак, эмчи сестралары: Ч.Ооржак, Р.Хүрен-оол), Улуг-Хем кожуун эмнелгезинге Ульяна Шыырап, кыс (Ч.М. Дамбыл, О.С. Доржак, Ш.С.Хуурак, М.К. Чанчыл), Тес-Хем кожуун эмнелгезинге Айза Саая, кыс (В.Б.Шимит, А.Ш.Сан, Д.К.Оюн), Барыын-Хемчик КТЭ Шенне Саая, оол (А.М.Дан-Сюрюн, А.С.Хертек, А.К.Куулар), Сүт-Хөл КТЭ Аннета Ондар, кыс (А.О. Ондар, Р.С. Монгуш), Кызыл КТЭ Виктория Сат (А.Т.Бараан, М.Я. Баданай), Каа-Хем КТЭ Алдынай Монгуш (М.Ч.Ооржак), Танды КТЭ Байлак Чоодунай, оол (М.Ш. Язева), Эрзин КТЭ Эльвира Куулар, оол (Б.И.Эренчин), Өвүр КТЭ Марта Ажи, кыс (У.Т.Куулар) божаан.

Чыл санында көргүзүлгелеривис мынчалдыр өзүп олурар чүве болза, «каш борбак» тыва чонувус «улуг тыва чон» апаар дээрзинге иделел улуг. Чүгел чонувус арага... Че, ам дээрзинде моон-биле кызыгаарлаайн.

Айлаң ДАРЖАА.

УРУГЛАРНЫҢ КЫЛЫГЛАРЫН — АУКЦИОНГА

(Республиканың төөгүзүндө бир дугаар эрткен ачы-буян аукционунга политиктер, удуртукчулар киришкен)

биле сырып даараан «Жар-птица» деп чуруу (панно) болган. Ону са-

дып алыр дээн күзөлдиг кижилерниң чидиг демиселинге 125 муң

рубльге чурукту садып алгаш, баштайгы тиелекчи «Ойна» артельдин директору Анатолий Неволин болган.

— Чаа чыл — чаагай сеткилдин байырлалы. Бөгүн мында байдал кайгамчык байырланчыг эки-дир. Чаа чыл байырлалын уруглар дыка манаар. Оларның күзеп турганы белектер уругларны манап турар болзунам. Уругларының күзөлдигин хандыраарына дузалааным дээш өөрүп тур мен — деп, А.Неволин чыылганнарда чугаалаан. Оон кириген акшазы аукционун темпизин бедик тударына идиг болган дээрзин демдегеп каалы.

Баштайгы тиелекчинин соон дарый, кезек када дараазында лоттарның өртөктери 50 мундан ашпаан. Аныяк ус-шеверлерниң кылыгларын садып алыр дээш

демисел изиг байдалга эрткен.

Ак болгаш ногаан атлас ленталардан кылган «Ак розалар» деп паннону Элегес-Аксының тускай-жыткан школа-интернадының өөреникчилери кылган. Ол паннонун чаа ээзи Тожунуң Ак-Суг деп черде «Голевтин даг рудалары тывар компаниязының» чингине директору Андрей Листков болган.

Уругларның чогаадыкчы чоруунга, оларның көрүжүнүн катаптаттынмас уран-мергенин демдегелес арга чок: янзы-бүрү паннолар, тараш, макарон кылыглары, пөстөр быжындылары, янзы-бүрү савалар кезектеринден кылыгларны магадап ханмас. Манка крупазындан Эртине болгаш Майдыр Бай-Кара алышкыларның («Гуманный» төп) кылган вазазын, элезинден, удазыннаан ак песте чараш кыстың чуруун Валерия Самбунуң («Гуманный» төп) чураанын, чиг далгандан корзинканы Амир Сарыг-оол биле Белек Ооржак (Ак-Довурактын тускай-жыткан школа-интернады) тутканын чыылганнар магадаан.

(Уланчызы 6-гы арында).

Ачы-буян марафонунун дугайында ССРЭ дүшкен соонда үелерде, тодаргайлаарга, эрткен чүс чылдың төнчүзүндө бо-ла дыңнаар турдувус. Ол ам ховар болур апарган-даа болза, ынды-хаа бир албан черинин, эң ылаңгыя өөредилге черлериниң юбилейлерин таварыштыр эрткилээр хевээр. А ачы-буян аукциону деп чүл дээрзин тыва чон ам-даа көрбээн. Республиканың төөгүзүндө бир дугаар ачы-буян аукциону эрткен чылдың сөөлгү хонуктарында Кызыл хоорайга «Беш сүлдүс» («Пять звезд») ресторанга болуп эрткен. Аңаа республиканың билдингир политиктери болгаш ажыл-агый удуртукчулары киришкен. Оон кирген орулганы республикада кадының байдаты-биле кызыгаарлыг аргашинектиг уругларның өөредилге албан черлеринге деткимче кылдыр чорудар.

Бир дугаар аукционга саткан чүүл (лот) ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун Ак-Довурак хоорайда кызыгаарлыг аргашинектиг уругларның школа-интернадына чедип чорааш, магадап чарашсынып турганы чинчилер-

Олег Лукин: «ӨГ-БҮЛЕҢЕРГЕ ЧЫЛЫГ, ЧЫРЫК КЕЗЭЭДЕ ТҮРЗҮН»

Абаза—Ак-Довурак—Чадаана—Кызыл аразынга бедик вольтулу электри шугумун 1971 чылда тутканы-биле Тывага улуг энергия чедип келген. «Тываның электри четкилери» республика бүдүрүлгезинин бодунуң тургустунуп келген чылдарында чеже-даа ады өскерилген болза, республиканың чурттакчыларын болгаш бүдүрүлгелерин электри энергиязы-биле шынарлыг хандылар кол хүлээлгезинден олар чайлаваан.

Россияның экономиктиг өзүлдөзи турумчуп, хөгжүп орамгы үеде электри энергиязы эргежок ужур-дузалыг болуп турар. Соок дыңзып келгени-биле чурттакчы чоннуң болгаш бүдүрүлгелеринин база организацияларның электри энергиязынга ажыглалы улгадыр. Чаа чылда республиканың электри энергиязы-биле хандырылганы кандыг байдалда турарын билип алыры-биле «Тываэнерго» ААН-ниң чингине директору Олег Николаевич Лукинге каш айтырыглар салдым.

— Бүдүрүлгениң амгы байдалын кысказы-биле таныштырып көрүңерем, Олег Николаевич?

— Бо хүнде «Тываэнерго» ААН Сибириниң регионнар аразында электри энергиязын хуваар компанияның төрөлдөшкөк бүдүрүлгези болур. Бистиң бүдүрүлгезисте чүгле электри четкилери 6410 км, 34 подстанцияны, 883 трансформатор подстанцияларын ажыглап турар бис. Ниити хандырып турар девискээри 111 муң дөрбелчин км. Бо девискээр дүн-хүн чок бистиң контролювуста.

— Бир эвес республиканың кайы-бир кожуунунга азы суурунга электри дамчыдылганынга озал-ондак болу берген болза, ол дугайын дүрген кайыын биллип алыр силер?

— Бистиң электри компаниязының кол «чүрээ» — диспетчер пунктузу. Бисте турар диспетчер шиди республиканың электри хандырылганының шупту схеманын көргүзүп турар. Оң-биле чергелештир кожууннарны болгаш суурларны электри энергиязы-биле хандырып турар коммунатация аппараттарының ажылдап турарын көргүзүп турар. Чижээлээрге, кандыг-бир коммунатация аппаратын өжүрүпкөн болза, диспетчер шидинде лампочка медээлеп, доп-

дораан чырый бээр болгаш озал-ондактан өшкөнип диспетчер көрүп каар. Оон ол дугайын хамаарылгалыг адырларже дораан дамчыдар. Ону эдеринге тускай бригада кезээде белен турар.

Бо хүнде бүдүрүлгениң дериг-херекселдеринин эргижиреп элээн 90 хуу чедип турар. Үезинде диагностиканы ажыглап турары-выстан база септелгени бедик деңгелге чорудуп турары-выстың ачызында, эргижиреп дериг-херекселдеринин «назынын» узадып турар бис (каттырар). Чоокта чаа бистиң бүдүрүлгедө «эмин эрттир» дыңзыдар болгаш аңгылаар» бот-тускайлаң албан тургустунган. Мээң бодап турарым-биле алырга, бо албан ол угланышкыга олар элээн хөй чаа чүүлдерни кылыр. Дериг-херекселдеринин үрелииш-кинин үезинде тодарадыр, оон озал-ондак эвээжээр болгаш электри хандырылганының бүзүрелдин быжыгар.

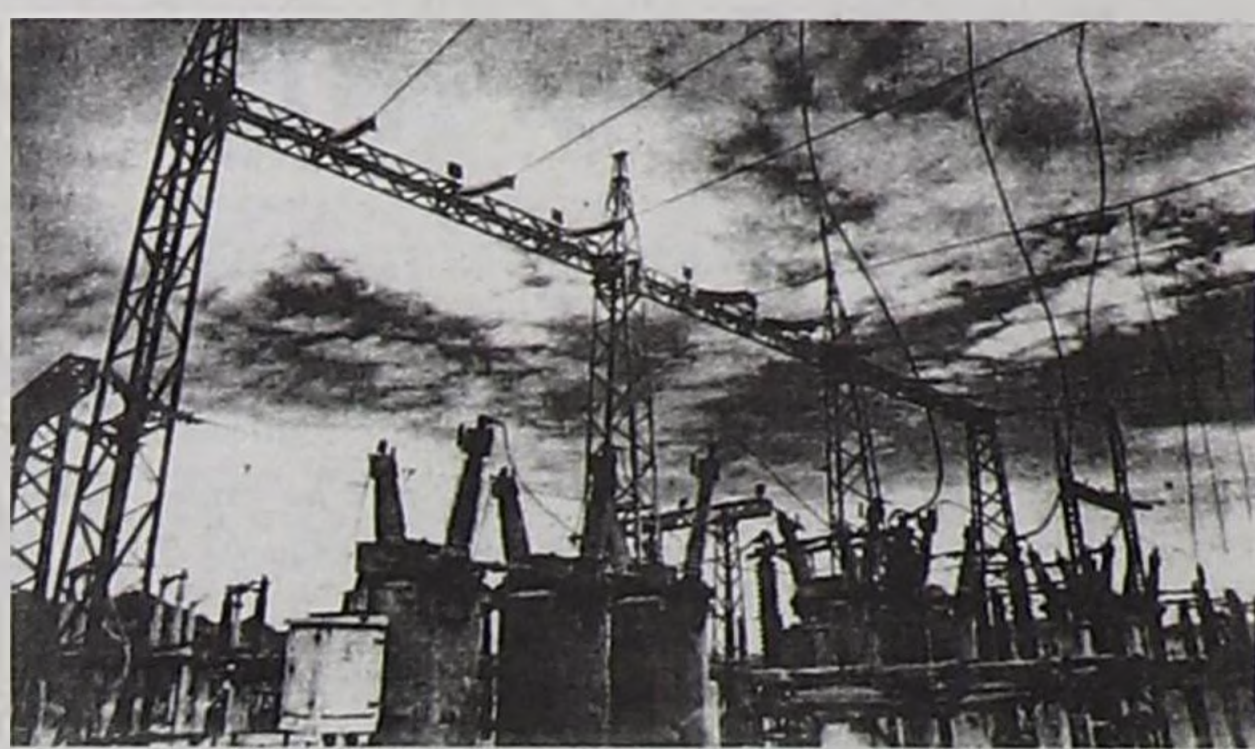
— Сөөлгү чылдарда республикада электри энергиязының ажыглалы көвүдээн болгаш чогуур негелдеге четпейин турар деп дүвүрениң айтырыг тургустунуп турар болгай, бо талазы-биле «Тываэнерго» ААН кандыг хемчеглерни ап турарыл, Олег Николаевич?

— Сөөлгү 20 чылдарда бир дугаар электри дамчыдылганының шугумнарының байдалын деткииринден, оң комплекстиг хөгжүл-дезинче кирген бис. Чоокку үш чылда бир дугаарында боттандыраар хемчеглерниң программазын белеткеп кылгаш Чазак деңгелинге бадылаан. Ону республика девискээринде боттандырып эгелей берген. Электри энергиязын хуваар чээрби ажыг подстанцияларны туткан бис. Четкилерниң чүгү дыка-ла аартаан.

Чамдык чедиинкинер-биле чергелештир бергедээшкиннер бар. Бир дугаарында, саң-хөө талазы-биле акша-хөреңги чедишпейн турар. Мында дыка хөй чылда-гааннар бар. Борта онзалап демдегеп каар чүүлүм болза, бир талазында, республикада электри энергиязын оорлап ажыглаары көвүдээн, чамдык кижилер ону боттарының кара туразы-биле кожу алыр-дыр. Ийи талазында, чурттакчы чон ажыглаан электри энергиязы дээш үезинде төлөвейн турар.

— Электри энергиязында өрелиг организацияларга, суурларга, чурттакчыларга эң кыдыкы хемчеглерни ап, электри энергиязын өжүрүп эгелей бээр улус болгай силер, бо Чаа чылда болгаш дыштанылга үезинде ыңдыг хемчеглер алдынмас боор аа?

— Электри энергиязын садып-сайгарар талазы-биле «Тываэнерго» ААН ажылдап турар. Ынчалза-даа бистер чаңгыс комплексте ажылдап турар бис. Садып-сайгарар компанияга транспорт ачы-дузазын чедирип, оларның чагы-биле өжүрүп база турар бис. Хомуданчыг чүве, бо хүнде эң-не дээштиг хемчег өрелиг кижилерни өжүрери болуп турар. Ол база эң эки арга эвес-тир ийин, төлөкчи-

лерниң культуразын бедидери чугула. Мен борта дорту-биле дараазында чүүлү чугаалап каайн, Чаа чылда болгаш дыштанылга үезинде электри энергиязын өжүрер талазы-биле кандыг-даа айтырыг турбас.

— Бүдүрүлгениң кадрларынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Олег Николаевич?

— Бо хүнде компанияда 737 кижиге ажылдап турар. Бергелер турза-даа, кандыг-даа байдалда олар албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турарлар. Коллективте күш-ажылчы мергежилин салгакчыларга дамчыткан энергетиктер көвей. Оларга Апчи-таевтин, Чистобаевтин, Галкиннин, Смирновтарның салгалдарын чугаалап болур. Күш-ажылдың хоочуну М.Смирнов «Россияның Энергия яамызының алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг атка четкен. «Чурт бодунуң маадырларын билир ужурулуг» деп үлгүг чугаа бар. Кым бодунуң карак кызыл күш-ажылы-биле чылыгыны, чырыкты хүн бүрүдө берип чоруурун кижиге бүрүзү билген турарын күзээр-дир мен.

Энергетиктер хүнүңгө тураскааткан байырлыг хуралга ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол

чурттакчы чоннуң амыдырал-чуртталганын болгаш республиканың экономиказынга кол рольду энергетиктер ойнап турар дээрзин онзалап демдеглээн болгай. Республиканың Чазаа бо адырны деткииринче онза кичээнгейни салып турар.

— Түңнелинде чүнү чугаалап болур силер, Олег Николаевич?

— Чыл берге болган. Чүгө дээр-ге электри энергиязынга реформа чорударының сөөлгү чылы. Реформаның сөөлгү чадазы төнгөн болгаш хостуг эжиндиришкени кирген бис. Шупту бодунуң компанияларынче тарап чоруткан, ынчалза-даа коллегалар, өңүктөр, ажылдакчылар артып калган. Бо чаңчылдың ам-даа хөгжүүрүн күзээр-дир мен. Чүгө кады ажылдажылганың үнденинине бистиң харылзаавыс быжыгар. Чурттакчы чоннуң чаагай чоруу дээш хереклекчилерни электри энергиязы-биле үзүктөл чок хандылар бис. Силерниң хүн бүрүдө амыдыралыңарга чаңчыккан чылыгыны, чырыкты энергетиктер берип турар дээрзин утпаңар. Үнүп келген чыл-биле силерге сеткилимниң ханызындан байыр чедирдим. Силерниң өг-бүлелерге кезээде чырык, чылыг турзун.

ЧАА ЧЫЛДЫҢ БЕЛЭЭ

«Энергострой» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелдин удуртукчузу Николай Антонович Крапивин республиканың тудуг адырында арга-дуржулгалыг удуртукчуларның бирээзи. Кажан чурт рынок экономиказынче шилчип киргенде, кончуг нарын айтырыглар тудугчуларның мурнунга тургустунуп келген. Күрүне акша-хөреңгизи-биле акшаландырынып турган тудуглар туруп алырга, тудугчулар чүнү кылыр боор. Экономиктиг кризистин кончуг нарын оруун Николай Антонович бодунуң коллектив-биле кады чурттап эрткен болгаш ам бо тудуг организациязын республикада эң шыырак тудуг чери кылдыр тургузуп шыдапкан.

Чаа чылдың бүдүүзүнде Николай Антоновичиниң кабинетинге ужуражып, ажыл-херек дугайында чугааны кылдывыс. Чугаа кандыг байдалга болганын дээр-ге «Энергострой» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилел банкыдан чээли алгаш, 30 аал ишти чурттаар чуртталга бажынын Чаа чыл бүдүүзүндө дооскаш, республиканың чурттакчыларынга садып турар. Республиканың тудуг организацияларында бир-ле дугаар чурттакчыларга, чурттаар оран-сава талазы-биле ачы-дузазын бодунуң күзели-биле чедирген тудугжу — Николай Антонович болуп турар. Өг-бүлениң өөрүшкүзү өргээинде дийип чугаалажыр болгай бис, Чаа чылда чеже кижиге Николай Антоновичиге четтиргениниң чылыг сөстөрүн чугаалаар ирги деп бодап ордум.

Мен декабрь 23-түн хүнүндө чорумда 30 квартираның 15-ин чурттакчылар садып

«Энергострой» КХН-ниң удуртукчузу Николай Крапивин.

апкан болду. Ол бажыңнарның өртээ кандыг болуп турарын ам көрүптээлинер: чаңгыс өрээлдиг, 44 дөрбелчин метр шөлдүг квартираның өртээ 1 млн. 600 муң рубль, ниити саны — 10, чаңгыс өрээлдиг, 60 дөрбелчин метр шөлдүг квартираның өртээ 2 млн. 182 муң рубль, ниити саны — 2, ийи өрээлдиг, ниити шөлү 60 дөрбелчин метр шөлдүг квартираның өртээ 2 млн. 618 муң рубль, саны — 12, ийи өрээлдиг, ниити шөлү 85 дөрбелчин метр шөлдүг квартираның өртээ 3 млн. 990 муң рубль, саны — 2, үш өрээлдиг, ниити шөлү 100 дөрбелчин метр шөлдүг квартираның өртээ 3 млн. 630 муң рубль.

Бо бажың чоокку Каа-Хемниң энергетиктер микрорайонунда кончуг таарымчалыг черде туттунган. Бажыңны канчаар кылганын сонургап барып көрдүс. Үш каът, дыкала таарымчалыг бажың болду. Николай Антоновичиниң чугаазы-биле алырга, ол Тывага бир дугаар кылдынган төлөвилел бооп турар. Бажыңның төлөвилелин «Тыва-гражданпроект» институту кылган.

Бис чеде бээривиске «Энергострой» кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгениң участок начальниги А.А. Фрет бисти уткуп алгаш, бажыңның ишти-биле таныштырды. Кылып каанының шынарлыгын чүү дээр боор. Ам чүгле чугайлаары арткан, баштайгы чурттакчылар азы ону садып алган кижилер Чаа чылдың бүдүүзүндө олче көжүп кирер. А.Фреттин чугаалап турары-биле алырга, садып алырынга сонургалдыг, көрүп кээп турар кижилер база көвей. Чуртта болган саң-хөө кризиси бо бажыңны садарынга салдарлыг болганын «Энергострой» КХН-ниң удуртукчузу Н.А.Крапивин база чугаалап орду. Моон мурнунда ипотека чээлизи 10 хуу турган болза, ам 30 хуу чедип турар апарган. Ынчангаш садып алыкчыларга таарымча чок байдал тургустунуп турар.

Бо бажыңны ажыглалга кииреринге төлөпиг үлүг-хууун киирген тудугчуларны демдегелвейн барып болбас. Оларга дашчылар Н.Бүрүкейни, В.Кыргысты, чаза-

ныкчылар Б.Монгушту, А.Гуляевти, шевер-лекчилер бригаданың бригадири А.Онурашевити участок начальниги А.Фрет хамаарыштырып онзалап демдеглед. Бажыңның төлөвилел-дөзөвилел талазы-биле өртээ 69 млн. рубль. Тудуг материалдарын Саян артындан сөөртүп эккеп кылганы-биле садып турар квартираларның өртээниң улгадып турар чылдагааны ында.

Ниитизи-биле «Энергострой» кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгедө 170 хире ажылчын ажылдап турар. Бо бажыңдан аңгыда, олар бо чылын хоорайның хем ол чарында арыглал тудуун ажыглалга кииргеннер.

Чаа чыл ушкүштүр хоочун тудугжу — Николай Антонович Кызылдың чурттакчыларынга өөрүнчүг белекти өргээнинге кым өөрүвөс боор, мен база оларның өөрүшкүзүңгө каттыжып, Чаа чыл таварыштыр «Энергострой» КХН-ниң тудугчуларының чымыштыг ажыл-ижинге чедиинкинерни, аас-кежикти, ачы-буянын ам-даа чонунга өргүп чоруурун күзедим.

Арынны Сергей ХЕРТЕК, Ай-кыс МАСПЫК-ООЛ белеткээн.

Сайытка сөс

ЭКИ ТҮҢНЭЛДЕРЛИГ АЖЫЛ-ХЕРЕК ЭГЕЛЭЭН

Республиканың көдээ ишчилери 2008 чылды багай эвес көргүзүлгө биле дооскан. Эрткен чылдың январь-декабрь айларында көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин продукциязынын ниити хемчээли амгы үениң өртектери-биле 3520 млн. рубль четкен, ону эрткен 2007 чылдың өртектери-биле деңнээрге, 103,0 хуу өскөн, бүдүн чылдың өзүлдө баш удур санаашкын-биле 8,3 хуу болган.

Статистика албанының сан-чурагайлары-биле алырга, көдээ бүдүрүлгелериниң шупту хевирлери — бода малдың саны 140,4 муң баш, ооң аразында төрүүр инектериниң — 51,0 муң, хаваннарныкы — 41,9 муң, шээр малдыкы — 1024,6 муң, чылгыныкы — 33,7 муң, куш аймаа — 18 муң, тевелериниң — 170, ивилериниң — 1897 баш четкен. 2007 чылдың көргүзүлгө биле деңнээрге, бода мал ниитизи-биле — 11,9 муң баш (9,3 хуу), шээр мал — 99,9 муң (10,8 хуу), чылгы мал — 2,9 муң (9,4 хуу), хаваннар — 7,4 муң баш (21,4 хуу) өскөн.

2008 чылдың төнчү көргүзүлгө биле чаа 2009 чылдың ийи-үш айларында тодаргайы-биле билдине бээр болганда, баш удур санаашкын-биле алыр болза, эът бүдүрүлгөзи — 6,1 хууга (21 муң тонна), сүт — 7,5 хууга (56 муң тонна), чуурга — 8,2 хууга (2200 муң борбак) өскөн. Шупту хевирлериниң малын азырап турар ажил-агыйларда бо чылын ниитизи-биле 993 тонна дүк кыргыттыг азы эрткен чыл-биле деңнээрге, ол 2,2 хуу өскөн.

Тараа культураларының ниити дүжүдү 12,3 муң тонна болган, эрткен чылга бодаарга, 72,3 хуу өскөн. Республика иштинде тарааның ортумак дүжүдү — бир гектардан 8,7 центнер болган. Тараа дүжүдүнүн эң эки көргүзүлгө биле Бай-Тайганың көдээ ажил-агыйлары чедип алган. Ында бир гектардан 10 центнер тарааны алган. Дараазында Барыын-Хемчик — 11, Сүт-Хөл — 10,5, Улуг-Хем — 10,5, а Кызыл кожуун бир гектардан 9,7 центнерни алган бооп турар.

Ниитизи-биле республикада 134,7 муң тонна сиген белеткетинген, план 105,1 хуу күүсеттинген. Ооң иштинде саваңны — 8,5 муң тоннаны, а меде сигенни 800 тоннаны белеткээн.

Ногаа дүжүдү эрткен чылын 13300 тонна болган. Ол талазы-биле Каа-Хем (2076 тн.), Барыын-Хемчик (862 тн.), Таңды (2082 тн.), Улуг-Хем (1196 тн.), Сүт-Хөл (1240 тн.) болгаш Кызыл (566 тн.) кожууннар шылгараан. Эрткен чылын картофельди 30,1 муң тоннаны ажаап алган, ону 2007 чылдың көргүзүлгө биле деңнээрге, дүжүт 125,8 хуу болган. Картофельди олурткаш, күзүн эң хөй дүжүттү Барыын-Хемчик — (4061 тн.-144 цга), Улуг-Хем — (6129 тн.-120 цга), Каа-Хем — (6016,8 тн.-124 цга), Сүт-Хөл (3175 тн.-120 цга) болгаш Чөөн-Хемчик (3748 тн.-123 цга) кожууннар алган.

Эрткен чылдың эки түннелдеринге республиканың көдээ бүдүрүкчүлеринге болгаш ажил-агыйларныкы бүгү хевирлеринге күрүнениң деткимчези улуг рольду ойнаан. Эрткен чылын күрүнениң-даа, хууда-даа көдээ ажил-агыйларынга болгаш бүдүрүлгелеринге күрүнениң чедирген дуза-деткимчезиниң ниити түнү 526 млн. рубль болган, ооң иштинде республиканың бюджетинден 253 млн. рубльди, федералдык төптен 273 млн. рубльди оларга үндүрүп берген. Бо акша-хөреңгини колдуунда мал ажил-агыйының продукциязын бүдүрерде үндүргөн чарыгдалдарын, тараа культураларының үрезинин сонгаартан садып, республикаже кири сөөртүрүнгө, банкыдан узун хуусаалыг чээлилерни алган көдээ бүдүрүлгөлөргө болгаш бүдүрүкчүлөргө банкының хууларын төлөзүнгө, көдээ суурларга “2010 чылга чедир көдээниң социал хөгжүлдөзү” күрүнө программасы-биле бажың-балгат тудуп алыр дээн аныяк специалистерге берген болгаш оон-даа өске яңы-бүрү чарыгдалдарны субсидиялары-биле шингээди алган.

Ол-ла акша-хөреңгиден хову ажилдарынга суггарылга хемчеглерин чорударынга акшаларны база үндүрүп берген. Чижээ, Дүргенниң болгаш Торгалыгның суггарылга системаларын долзуу-биле чаарткан, ооң түннелинде сугаттыг шөлдериниң хемчээли 2337 гектар улгаткан. Федералдык төптен келген 13,2 млн. рубльди Сүт-Хөл кожуунун Алаштын суггарылга системазын долу ажылгаары-биле ажилдарны чорутканының түннелинде, бо системаның суг-биле хандырылгасы экижээн.

2008-2012 чылдарга чедир көдээ ажил-агыйны хөгжүдеринге тускай сорулгалыг программаның ачызы-биле көдээ ишчилериниң өстүргөн малының продукциязының саарылгазынга ажыктыг болур сүт болбаазырадыр мини-цехтерни Шагаан-Арыгда болгаш Чадаанада ажыткан. База ол ышкаш “Чагытай” ККБ-ниң оран-савазын чаарткаш, арага кылыр цехтерни ажылгалга кириген. Келир үеде ажылгалчал киирери-биле “Енисей” куш фабриказының” оран-савазын чаартып, ону чаа дериг-херекселдер-биле дерзээн. “Теплица комбинаты” ККБ-ниң бүдүрүкчү күштерин эде-хере тургузар ажил база эгелээн. Ниитизи-биле бо программаның ачызы-биле көдээ бүдүрүкчүлөр 493 млн. рубль түнүг субсидиялыг 2068 чээлилерни алган. Чээлилер-биле олар 5,6 муң баш бода, 24 муң баш шээр малды, 4,3 муң хаванны, 3,3 муң чылгыны, 42 тракторну болгаш чүкү машиназын садып алган болгаш мал тудар 9 кажаа-хорааны туткан.

“2010 чылга чедир көдээниң социал хөгжүлдөзү” тускай сорулгалыг федералдыг программа-биле 2008 чылда көдээ черлерге 21 муң дөрбелчин метр хемчээлдиг чурттаар оран-саваны туткан, ооң иштинде аныяк специалистерге болгаш оларның өг-бүлелеринге 14 муң дөрбелчин метр хемчээлдиг чурттаар оран-саваны азы 354 бажың-балгатты, хамаатыларга 6,8 муң

дөрбелчин метр оран-саваны азы 108 бажыңны, 8 фельдшер-акушер пунктуларын (Би-Хемниң Сушта — 1, Бай-Тайганың Бай-Талга — 1, Эрзинниң Булуң-Бажы суурга — 1, Тере-Хөлдүн Каргы сумузунга — 1, Өвүнүн Солчурга — 1, Таңдының Кызыл-Арыгга — 1, Чаа-Хөлдүн Шанчыга — 1, Ак-Туругга — 1) ажыткан болгаш Тере-Хөл кожуунун Кунгуртуг сумузунун электри четкилерин чаарты кылган.

Эрткен чылын эки көргүзүлгө биле болгаш түннелдерини аш-чем болбаазырадыр үлетпүрүнүн ажылдакчылары база чедип алган. 2008 чылда аш-чем продукциязының ниити хемчээли 581 млн. рубль болган азы эрткен чыл-биле деңнээрге, ооң түнү 2,4 катап хөй бооп турар. Улуг болгаш биче хемчээлдиг аш-чем бүдүрүлгелеринин бүдүргөн болгаш саткан продукциязы 531,6 млн. рубль болган, ол көргүзүг эрткен чылдыңыга көөрге, 2,7 катап өскөн. Баш удур санаашкыннар талазы-биле алырга, “Тывасүт” ККБ болгаш “Урянхай” ХКН АБК боттарының планын күүсеткен.

2007 чылдың түннелдери-биле алырга, 2008 чылда чиг эът бүдүрүлгөзи 102,6 хуу, эъттин чартык кылыгыларының 138,7 хуу, колбаса кылыгыларының 132,5 хуу, кондитер кылыгыларының 104,3 хуу, далганның 130,8 хуу болган. Сүт, хлеб болгаш булочка кылыгыларының бүдүрүлгөзи 2007 чыл-биле дөмөй бооп турар.

Эрткен чылын малчыннарның байырлалы Наадымны найысылалга эвес, а шупту көргүзүлгө биле тиилекчи болган кожуунун төвүнге эрттирер чаагай чанчылды эгелээн бис. Наадымны эрттирер харыс-салгалыг хүлээлгени кожууннар-

ның бот-боттарының аразынга кадык-чаагай чижилгелиг ажил-херектин дузазы-биле чаалап алыры дээр-ле — тиилекчи болган кожуунга ат-алдардан аңыда, күрүнөдөн канчаар-даа аажок улуг дуза-деткимчени алыры база улуг идигни бээр. Эрткен чылын Өвүнүн Хандагайтыга «Наадым-2008»-ти эрттирдивис, малчыннар-даа, чурттакчы чон-даа ону таарзынып деткидилер. Аңаа ниитизи-биле 9 млн. рубльди күрүнө үндүргөн.

Чедиишкиннерден аңыда, кылып шыдавайн барган чүүлдеривисти айтып каары чугула. Мал бажы өзүп турар-даа болза, баш удур салдыг план езугаар эъттин, тарааның, картофельдин болгаш ногаа аймааның бүдүрүлгөзи арайла эвээш болган. Көргүзүлгө биле эвээш болганы — көдээ ажил-агыйларның доктаамал сайзырадыр деткимчениң эвээш болганын айтып каайн. Чүге дизе, биче болгаш ортумак ажил-агыйлар банкыдан сайзыралга херек чээлини алыр дээрге, оларның долаага арттырып каар өнчү-хөреңгизи бар-даа болза, эргижири азы болза шуут чок-даа болгулаардыр. Ынчангаш оларның бо үениң көдээ ажил-агыйның өзүлдөзүнге киржилгези көңүс куду деңнелде. Мында колдуунда хуу ажил-агыйларның, малчыннарның ачы-хавыязы-биле эки түннелдерни чедип ап турар бис. Ынчангаш 2009 чылда бистин ямы биче болгаш ортумак хемчээлдиг ажил-агыйларга тодаргай болгаш боттук деткимчени шингээди алыры-биле ажилды күштөлдирер бис. Чүге дизе бо талазы-биле федералдык төптен, күрүнөдөн кээп турар деткимчелериниң хемчээли чылдан чылче улгайдып турар. Оларны шын болгаш чөптүг ажылгаарымыс — бо болгаш келир үениң кол сорулгазы апарган.

Эргим көдээ ишчилеривис, тыва чонум! Силерниң карак кызыл болгаш хүндүлүг ажылынар дээш четтиргенимни илередип тур мен. Чаа үнүп келген 2009 чыл-биле силер бүгүдөгү кадыкшылдыг, ааскежиктиг, тайбың болгаш байшыраак, тодуг-догаа амыдыралды күзээр-дир мен. Силерге чаа чыл оон-даа артык эки үре-түннелдиг болурун күзөдүм!

ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының сайыды Валентин ЕНДАН.

Альпинизм

ХЕЙ-АЪТ ТУКТАРЫН ХҮЛЭЭТКЕН

Чаа чыл байырлалының узун хүннериниң бирээзинде, январь 3-те, Тываның национал музейинге бир солун чүүл болган. Аңаа «буруулуг» кижилерни — тыва альпинистерни: ТР-ниң «хар ирбиштери» Маадыр-оол Барыштанович Ховалыг биле Мария Кызыл-ооловна Сурунчап деп болур. Олар музейниң мөңгө камгалалынга Европада эң бедик Эльбрус (барыын бедик

5642 м. база чөөн бедик 5621 м.) болгаш Африка дипте Килиманджаро дагларының шыпшык баштарынга тыва альпинистер бөлүү-биле эрткен чылын чедип каапкан ак-көк хей-аът туктарының байырлыг дамчыдылгасын директор Виктор Чигжиттин ажылдаар өрээлинге өске-даа альпинист эштериниң өмүнээзинден кылганнар.

— Бистер, тыва альпинистер,

Черниң чеди кезээнде эң бедик дагларның шыпшык баштарынга чедер, оларга тус-тузунда Тыва Республиканың туктарын кадап арттырар сорулгалыг бис. Күрүнө туктары-биле кады чонувустун ак-көк хей-аът туктарын база аңгы ап чораан бис. Эрткен чылын Эльбрус биле Килиманджаро дагларынче үнер деп турдувуста, дыка хөй улус кээп, хей-аът туктарынга аттарын салып, албодунга, чоок кижилеринге болгаш чонунга эки күзээш-киннерни кылган. Оларны үстүнде адааным дагларның баштарынга кызып чедиргеш, бедик шыпшыктарның арыг, серин салгынарнынга улустун хей-аъдын, сүлдelerini бедидир кагыскаш, дедир эккелген бис. Бөгүн бо хей-аът туктарын Памир болгаш Килиманджаро дагларының баштарын-дан чыгган даштар болгаш доурак, барган даштыкы күрүнелеривистиң каш акша-төгери-биле кады национал музейге дамчыдып бээр-

дир бис — деп, альпинистерниң удуртукчузу, чогаалчы Маадыр-оол Ховалыг чугаалаан.

Музей ажылдакчыларының мурнундан В.С.Чигжит харыс сөс алгаш, республиканың альпинистериниң музейге дамчыдып берип турары солун экспонаттары бир залга төлөпиг черни ээлээрин, хариң-даа удавас тыва альпинизмге тураскааткан тускай булуңун ажыдарын өөренип көөрүн чугаалаан.

Шынап-ла, «тыва» альпинизм дугайында тускай булуңу ажыдарында чөптүг чылдагаан бар. Чүге дизе, тыва альпинистер боттарының тургузуп алганы «7 бедик — Тыва» деп төлөвилели езугаар Черниң чеди кезээнде чеди эң бедик шыпшыктарже үнер сорулгалыглар. Оларның үжүн: Ортаа Азияда Памир дагларында Ленин шыпшыгы (7134 м.), Кавказ дагларында Эльбрусту болгаш Африкада Килиманджарону «чагырып» ап шыдапканнар. Бо улуг бедик болгаш чоргаар дагларже оларның биле кады үнгөн хей-аът туктарын бо удаа музейге дамчыдып бер-

геннери ол.

Тыва альпинистерниң мурнунда ам Антарктиданың эң бедик Винсон даа (4897 м.), Тибет биле Непалдың кызыгаарында дээрже бедип үнгөн ыдыктыг Эверест (Черниң «крышазы» Джомолунгма, 8848 м.), Сонгу Американың эң бедик даа Мак-Кинли болгаш Мурнуу Американың Аконгауа турар.

Альпинистер бо хүннерде Мөңгүн-Тайгаже үнүп, ында белеткел ажилдарын чорудуп турар. Оларның дараазында бедик — Аконгауа. Мурнуу Американың эң бедик даанга чедирер хей-аът тугунга аттарны улус бо хүннерде безин салып болур.

Хей-аът туктарының хүлээдишкинине шүлүкчүлөр Чооду Кара-Күске биле Зоя Намзырай, композитор Амыр Хоюгбан олар киржи, Мурнуу Америкаже экспедицияже белеткенип турар тыва альпинистерге менди-чаагай орукту күзеп, боттарының шүлүктөрүн номчуп бергеннер.

Бистиң корр.

ХООЙЛУ КАМГАЛАЛЫНДА

Россия Федерациязының Прокуратура ажылдакчызының хүнү чылдың-на январь 12-де демдегеп турар бис. Прокуратура — Россияда күрүне эрге-чагырга институттарының хоочуннарның бирээзи болуп турар. 1722 чылдың январь 12-де Петр I Чарлы-биле Сенаттың болгаш бүгү күрүне албан черлериниң кырында турар чаа орган прокуратураны тургускан.

Император прокуратура органын тургузуп тургаш, ооң кол сорулгазы болза хыналда болгаш хайгаарал болурун айткан. Прокуратура тургустунганындан бээр бүгү үелериниң дургузунда ниитилелдин, хоойлунуң болгаш моральдың камгалакчы күжү болуп арткан. Прокуратура чуртту камгалаарының, Россияда хоойлуларны болгаш корум-чурумну сагыырының чөлөнгиижи болуп артар. Россияның прокуратура органнары бодунуң тургустунганындан бээр 287 чылдарының дургузунда янзы-бүрү үелерни чурттап эрткен. Чурттуң политиктиг тургузуу болгаш хоойлужудулгазы өскерлип турган. Чүгле прокурор ажылдакчылары доктаамал боттарының профессионал хүлээлгелерин шынчы болгаш ак сеткилдиг күүседип, Ада-чуртунга болгаш чонунга төлептиг бараан болуп, хоойлуларны болгаш корум-чурумну сагыыры камгалаар дээш туржуп келген.

«Россия Федерациязының прокуратуразының дугайында» Федералдыг хоойлуда ооң ажыл-чору-

дулгазының кол-кол угланышкынын тодаргай айткан. Россия Федерациязының Конституциязын сагыырын болгаш чурттуң девискээринде күштүг хоойлуларның күүселдезин, баш бурунгаар истелге чорудар органнарның ажыл-чорудулгазын хайгаараар болгаш Федералдыг хоойлуда айткан өске-даа хүлээлгелерин ында бижээн. Прокуратурага дуза дилеп чедип келген хамаатыларга деткимче чедирер, дуза көргүзөр кончук улуг харысалга прокурор ажылдакчыларына онаажып турар. «Профессионализм, ат-алдар, эрес-дидим чорук» деп бо сөстөр чурттуң ат-алдарын болгаш чаагай чоруун камгалаар күзел-чүткүлдүг прокурор ажылдакчызы бүрүзүңге эргим чугула, аңаа бүзүрээр апаар.

Хоойлуларны сагыырынга, бүгү эрге-хоойлу камгалаар системаның ролун көдүреринге, бистиң амыр-тайбың, хостуг-шөлээн чурттаарывыска шаптыктап турарлар-биле демиселге Тываның прокуратура ажылдакчылары улуг үлүүн кириген. Республиканың прокуратура

тура органнарның хоочуннарынга, ниитилелдин болгаш чурттуң сонуургалдары дээш туржуп, хамаатыларның конститусчу эргелерин камгалавышаан, бодунуң албан-хүлээлгезин шынчы болгаш ак сеткилдиг күүседип чоруур бүгү ажылдакчыларга профессионал байыр-лалы-биле байыр чедирип тур мен.

Силерниң шуптунарга, силерниң төрелдеринерге, чоок кижилеринерге кадыкшылды, аас-кежиин, ажил-ижинге чедишкinnerни, тайбыңны, буянынг кижикти сеткилим ханызыдан күзедим.

Павел БУХТОЯРОВ,
Тыва Республиканың прокурору.

ТӨЛЕПТИГЛЕРГЕ ШАҢНАЛДАР

Тыва Республиканың прокуратуразының Россияның прокуратуразының 287 чылынга тураскааткан коллегия хуралынга кожуннарның база Кызыл хоорайның прокуратураларының 2008 чылда ажылының түңнелдерин үндүрген. Республика прокурору Павел Бухтояров прокурор хайгааралын боттандыраарыга база судтарга күрүне буруудадыын тударын хандыраарының талазы-биле ажилга идепкейжи база шалыпкын чорукту, бедик көргүзүлгелерин демдеглевишаан, «Россия Федерациязының прокуратуразының дугайында» Федералдыг хоойлуну удуртулга болдурга, «Мергежилиниң тергиини» деп ат дээш конкурс-көрүлдеңиң тилекчилерин шаңнаарының дугайында дужаалды үндүрген.

Тыва Республиканың прокуратуразының эң эки күрүне буруудадыкчызы — Кызыл кожуннуң прокурорунуң улуг дузалакчызы Айлана Саая, хамааты херектерин көргөн судтарга киришкен эң эки прокурор — Чөөн-Хемчик кожуннуң прокурорунуң улуг дузалакчызы Аэлита Араптан, федералдыг хоойлужудулганы сагып турарынга хайгаарал талазы-биле эң эки про-

курор ажылдакчызы — республика прокуратуразының килдизиниң улуг прокурору Саяна Николайчук, кеземче-чорудулга база истелге-оперативтиг ажыл-чорудулгага хайгаарал талазы-биле эң эки прокурор ажылдакчызы — Тес-Хем кожуннуң прокурору Сайдаш Сат олар болган. Тилекчилерге дипломнарны болгаш акша шаңналдарын тывыскаан.

«Эң эки прокуратура» деп көрүлдө-конкурса бирги черни Бин-Хем кожуннуң (прокурору Ольга Дегтярева), ийги черни Кызыл хоорайның (прокурору Анатолий Монгуш), үшкү черни Чөөн-Хемчик кожуннуң (прокурору Сыдыс Монгуш) прокуратуралары алган. Көрүлдө-конкурса тилекчи болган прокуратураларның коллективтеринге дипломнарны, өртектиг белектерни, а оларның прокурорларынга дипломнарны болгаш акша шаңналдарын тывыскаан.

Тываның бөлүк прокурор ажылдакчылары албан-хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүседип турары дээш Тыва Республиканың прокурору Павел Бухтояровтуң дужаалы-биле шаңнадып-мактатканнар.

Василий КРИВДИК.

ЭКИ АЖЫЛЫ ДЭЭШ

Россияның прокуратуразының 287 чыл ою-биле холбаштыр Россия Федерациязының Чиңгине прокурору Юрий Чайка Тыва Республиканың прокуратуразының ажылдакчылары албан-хүлээлгелерин үлегерлиг, төлептиг күүседип турарын демдеглевишаан, прокуратура органнарынга кончук эки ажил-албаны дээш бодунуң дужаалдары-биле шаңнадып-мактаан.

«Хоойлуга шынчызы дээш» деп шылгалар демдээниң бирги черге-зи-биле республиканың прокуратура органнарынга хөй чылдарда ажилдап чораан, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада хоочуннар — юстицияның чөвүлекчизи Антонина Буркова база юстицияның улуг чөвүлекчизи Людмила Корешникова олар шаңнатканнар. «Хоойлуга шынчызы дээш» деп шылгалар демдээниң ийги чергезин республика прокуратуразының кеземче херектерин судтарга көрүп турда прокурорларның киржилгезин хандыраарының талазы-биле килдизиниң улуг прокурору Марианна Сундуйга тывыскаан. «Кончук эки ажил-албаны дээш» деп хөрек демдээ-биле Танды кожуннуң прокурорунуң оралакчызы, амгы үеде Чаа-Хөл кожуннуң прокурорунуң хүлээлгезин күүседип турар, юстицияның биче чөвүлекчизи Игорь Оюн шаңнаткан. «Прокуратураның хоочуну» медаль-биле үргүлчүлелдиг база ак сеткилдиг ажил-албаны дээш республика прокурорунуң оралакчызы, юстицияның улуг чөвүлекчизи Бадма Бадмаев шаңнаткан.

Албан-хүлээлгезин үлегерлиг күүседип турары база прокурор хайгааралын боттандыраарда идепкейин база шалыпкын чоруун көргүскени дээш Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунуң дужаалы-биле шаңнал кылдыр юстицияның биче чөвүлекчизи албан-дужаалды Тес-Хем кожуннуң

прокурору Сайдаш Сатка хуусаадан эрте тывыскаан.

Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунуң хүндүлел бижиктерин Тыва Республиканың прокурорунуң дузалакчызы, юстицияның биче чөвүлекчизи Чечек Чамзырайга база прокуратураның бирги разрядтыг улуг специализи, РФ-тиң күрүнениң хамааты ажил-албанының ийги клазының референтизи Руслана Манылага тывыскаан.

Россия Федерациязының Чиңгине прокурору Кызыл хоорайның прокурорунуң оралакчызы, 1 класстың юризи Руслана Иргитке, Кызыл кожуннуң прокурорунуң улуг дузалакчызы, 1 класстың юризи Анастасия Кузьминага, республика прокуратуразының килдиз начальниги, 1 класстың юризи Владислав Пеняевке өөрүп четтиришкinnerни чарлаан.

Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунуң дужаалы-биле республика прокуратуразының кол специализи, РФ-тиң күрүнениң хамааты ажил-албанының 2 класстың референтизи Людмила Бережикская база Танды кожуннуң прокуратуразының бирги разрядтыг улуг специализи, РФ-тиң күрүнениң хамааты ажил-албанының 3 класстың референтизи Шолбана Дондуп олар акша шаңналынга төлептиг болганнар.

ТР-ниң прокуратуразының парлалга албаны.

Чугула айтыры

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — НАЗЫ ЧЕТПЭЭННЕР

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы республика прокурору Павел Бухтояровтуң киригени «Назы четпээннериниң хөй-ниити кижизидикчилериниң дугайында» хоойлу төлөвилелин хүлээп алган.

Ук хоойлу төлөвилелин ажилдап кылганының кол сорулгазы — назы четпээннер ортузунда корум-чурум үрээр, кем-херек үүлгедир чоруктарны эвээжедири, ада-иезиниң хайгааралындан үнүп, чер

кезип, тояап чоруур уруглар ортузунга база ада-иелер-биле профилактика ажылын күштелдирери, хөй-ниити кижизидикчилериниң дузазы-биле дээштиг социал политика чорудары бооп турар.

Хөй-ниити кижизидикчилери ада-иелерге уругларын кижизидеринге арга-сүмезин кадып, деткимчезин көргүзүп, боттарының бүрүн эргелерин эки тура-биле төлевир чок күүседирлер.

Бистиң корр.

Оорнуң оруу муңгаш

ДЕМНИГ, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ БОЛУРУ НЕГЕТТИНИП КЕЛГЕН

Тыва Республика — төөгүден бээр мал ажил-агыйлыг. Мал — тыва кижиниң чегерикчизи, өнчү-хөреңгизи, чоргааралы. Ынчалза-даа мал азырап олурар кижилерни бир дүвүредип турар айтырыг оорлар бооп турар. Оларга удур демисел чорудары — шагдааларның хүн бүрү ажылының айтырыгларының бирээзи.

Мал оорун болдурбазы-биле республиканың ИХЯ-зы «Мал оору», «Степь», «Рубеж» операцияларын эрттирип, массалыг информация чепсектерин ажыглап тургаш, чон-биле дорт чугааны-даа чаңгыс эвес удаа чорудуп келгениниң түңнелинде, бо чылдың 11 айларының түңнелдерин-биле алырга, мал оорлаар чорук 294 чедир азы 39 хуу кызырылган. Эрткен чылын ажиткан херектериниң хуузу 41,53 чедир өскөн. Өскээр чугаалаарга, 2007 чылдың 11 айларында 410 кем-херек ажиттынмаан турган болза, эрткен чылын чүгле 176 кем-херек ажиттынмаан. Чурттакчы чоннуң 1465 малын оорлаан, оларның иштинден 685-ин когараан улуска эгиткен.

Мон алгаш көөргө, мал оору-биле демисел күштелген, малчыннар малын кадарып, карактап хай-

гаараар харысалгазын бедиткен, чединмес амыдыралдыг кижилериниң, ажил чок улустуң дыка хөйү мал азырап, өстүрүп эгелээн, моон мурнунда мал оорлап чораан улус шын орукче кирген. Шагдааларның ажылынга хөй-ниити, бөдүүн чон дузалажып, бо айтырыг дээш аарып, демниг ажилдап келгениниң түңнелинде, көргүзүлгелер экижил оор.

ИХЯ-ның чанында эрткен чылдың эгезинде Тываның билдингир хөгжүмчүзү Игорь Дулуш удурткан хөй-ниити чөвүлелиниң тургустунганы база таварылга эвес. Бистиң тыва чон шагдаа ажилдакчыларының шийтирлеп турар айтырыгларын боттарыны-биле демей хүлээп ап, республика девискээринге корум-чурумну тудары-биле үлүүн кирип эгелей бергенинге ИХЯ-ның удуртулгазы өөрүвес аргазы чок.

Чоокта чаа шагдааларның «Шупту мал оорларынга удур демиселче!» деп кыйгырылгы акциязынга чөвүлелдин кижигүннери, журналистер идепкейлиг киришкен, оларга ИХЯ-ның удуртулгазының мурнундан четтиргенини илередип тур мен.

Кем-херек болурга-ла, чүгле милицияже көрүп алгаш, чүге ажитпааныл, чүге истеп тыппааныл, чүге үезинде барбааныл дээн чижектиг айтырыгларның харыызын чөвүлел кижигүннери, журналистер сургакчылаашкын үезинде тып, оларны массалыг информация чепсектерге чырытканын көрдүвүс, номчудувүс. Бистиң хоочунувүс, арат ажил-агыйлыг Куулар Даржаа, Иван Ярыгин аттыг спортчу белеткел төвүнүн директорунуң оралакчызы Маргарита Монгуш Эрзин кожуну бар чорааш, орук дургаар кожуннуң мал-маганының хөйүн магадап, ооң-биле кады малдың хайгаарал чокка оъттап чоруурун көргөш, кайгап ханмаан. Ол дээрже оорларга ажык орукту берип турарывыс ол-дур. Малды доктаамал кадарар, хайгаараар хемчеглерни

күштелдирер болза эки.

Чазактың болгаш Хоойлужудулга палатазының мал оорунга удур шыңгыы хоойлу-дүрүмнү хүлээп ап, ону сагыыр деп саналга каттыжып турар бис. Ону тургузарының бетинде кожун, суму чагырыкчылары малчыннарже ээ көрнүп, оларның ок-боо-биле хандырылганын дүргедир, өг бүрүзүңге эвес-даа болза, аал бүрүзүңге бир боону быжыглаарының аргаларын көөр. Боо-биле чүгле оорлардан эвес, бөрүден-даа камгалаңыр ужурга таваржыр апаар. Ылаңгыя, кызыгаар черлерде малчыннарга ок-боо черле херек. Улустуң кызыл дери-биле өстүрүп алган малын кызыгаар ажыр сүре бээрже кайы хире улуг согуг, каража болур деп бодаар силер? Кызыгаар ажыр мал оорлааш, туттургаш, шийтирген кижилер когараан улуска материалдыг кандыг-даа чарыгдалдарны эгитпейн турарын чөвүлелдин кижигүннери эскерип тодараткан.

Боога чөпшээрел алырының дүрүмүн сагыш ышкаш бөдүүнчүдүп, малчын аалдарга ону белен таң-

малааш, үлөп бээр ыңдыг амыр эвес-ле болгай, чүге дээрже шагдаа ажилдакчылары чөпшээрелди база тускай хоойлу езугаар көргөн дүрүм-биле бээр, чүге дээрже боо онза айыылдыг чепсекке хамааржыр болгай. Инвалид, шийтирип чораан база психиатр болгаш нарколог эмчининг учедунда турар хамаатыларга чөпшээрел бээрин хоруп каан. Бир эвес ылаңла оорлардан, бөрүлерден камгалаңыр сорулганы малчыннар боттарының мурнунга салып алыр болза, боонуң чөпшээрелин кылдыртып алыры дээрже-ле боттарының айыыл чок чоруун хандырып ап турары ол-дур.

«Инектиг кижиги тодуг, хойлуг кижиги каас» деп тыва үлегер домактарда кончук-ла шын чугаалаан. Бир эвес азырап алган малывысты оорлардан бүрүнү-биле онча-менди камгалап алыр болзувүсса, тодуг-догаа, каас-шиник чурттаар бис.

Аяс КАНДАН,
ТР-ниң ИХЯ-зының сайыдының бирги оралакчызы, милицияның полковниги.

Бөгүн Россияның Парлаага хуну

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

даа информация дүрген, шын четкен турары албан. Ынчангаш республика чергелиг «Редакторлар клубу» эрткен чылдың эгезинден бээр ажылдап турар. Аңаа редакторлар чуртта, республикада болушкуннарны айда бир катап чыгып, сайгарып турары чанчыл болу берген. Ноябрь айда чурттуң Президентизинин Айыткалынга хамаарыштыр айтырыгга Шолбан Кара-оол боду киржи чораан болгаш, солун дыңнадыгы кылган. А редакторлар боттарының сонуургаан айтырыгларын салып, билбези чүүлдерни хөйү-биле билип алыр аргалыг болган.

Республикада эң чидиг болуп артып турар айтырыгларның бирээзи — кадрлар айтырыгы. Бо талазы-биле чугаа редакторлар аразыга декабрь айда болган. Чазак Даргазы республикада кадрлар айтырыгга чиди-биле доктаап, чүнү канчаарыл, республикадан дашкаар өөренип турар студентилер ортузунга кандыг ажыл чорудуп турарының дугайында, курла-вырда кадрларны өөредип алыр талазы-биле чаа дүрүм ажылдап кылдынганын таныштырган.

Республикадан дашкаар чурттап турар чаңгыс чер-чурттуглары-выстың үндүрүп турар номна-рынга доктаап, оларның тыва чо-нуң амыдыралына кирип турар улуг үлүүн чугаалажып олурувуста, «Центр Азии» солунунуң кол редактору Надежда Антупьева Күжүгет Сереевич Шойгунуң 7 томнуг ному-нуң үнүп келгенин сонуургааш, Даргадан оң кадыының дуга-йында айтырды. Шолбан Валерьевич К. С. Шойгу Москвада эм-чиде чыдарын, ооң-биле бо чоокта ужурашканын чугаалааш, Н.Антупьевага Тыва дугайында сонуур-гап, хөй литератураны чыып чоруу-рунга өөрүп, К.С. Шойгунуң ному-нуң шупту 7 томун белекке берди.

Мындыг ажыл-агыйы чылыг ужуражышкыннар бо чылын база уламчылаар деп редакторлар дугурушкан.

Светлана МОНГУШ.

АЖЫКТЫ, БУЯННЫЫ МАРГЫШ ЧОК

Амгы үеде журналисттер мергежилинин ажык-дузазын, чаш ажы-төлдөн аңгыда, билбес, ожаа-ваан улуг кижжи кайда боор. Хүн бүрүде номчуп оор солун-сеткүүлүс, көрүп, дыңнап турар теле-, радио-дамчыдылгалары-выс журналисттерниң ачызында боттанып, үнүп турарын школачы уруглар безин эки билер. Чуртта, делегейде чүү-чүү бооп турарын, кандыг-кандыг ажыл-херектер бүдүп, ажыдышкыннар кылдынганын журналисттерниң бижээн, чырыткан чүүлдеринден билип алыр бис. Ажыкты, буянныы маргыш чок мергежил. Солуну база хөлчөк. Журналист кижиниң барбас-четпес чери-даа чок, ужурашпас, чугаа-лашпас кижизи-даа чок. Кайда-ла солун чүве бооп турарыл, журналист база-ла ында. Езулуг-ла романтика деп болур. Ынчалза-даа чежемейниң-даа романтиктиг болза, бо мергежил чиик эвес, берге. Ылангыя амгы үеде аңаа чүгле тура-соруктуг, шыдамыккай кижилер ажылдап шыдаар деп бодаар мен. Чүге ынчаар бодап турар сен деп айтырза, баштай кезээде ынчаар бодавайн чораанымны миннип чугаалайын. Мээң бодалымны амыдыралда көргөним дараазында ийи таварылга өскерттипкен чүве.

Бир катап ажыл аайы-биле чогаалчылар, эртем ажылдакчылары каттыжып алгаш, Өвүрүн Дус-Дагга чораан бис. Хөлгевис — ном үндүрер черниң машиназы. Кызылдан бадары-выста-ла, барык долу, чүгле артында ийи олут хостуг. Суурга чеде бээривиске, бир хүн бурунгаар баткан журналистер база бар болду. Үш кижжи. Орай кезээ ажылы-высты доозупкаш, чоруур деп бардывыс. Журналисттеривис чадаг. Баштап чораан улусу-вустан дилээрге, ойталап шыда-вайн, оода кожуун төвү чедирип каарын бодап, артынга сыңмар-

лаштыр олуртуп алгаш, чорупту. Хандагайтыга кээривиске, орай дүне Кызыл кирер чүү машина турар боор. Журналисттеривис хондур ынчаар чоруп келдилер. Шыдамыын канчаар, чаңгыс «ех» дээни-даа чок, орук дургаар ырлажып-ла, ырлажып-ла чоруур. Ырак эвес чер турган болза, чүү дээй эртик, 400 чыгам километр, чамдык бедик арт-сын ажар, асфальт чок оруктар. Улус-чоннуң амыдыралын, ажыл-херээн-не чырыдар дээш, ындыг бергелерни безин ажып эртип чоруур журналисттерниң ажылын ынчан бир янзы бодап, оларның шыдамын, кызымаккайын кайгап-даа, магадап-даа ханмаан мен.

Бо таварылганың бичии-ле мурнунда Улуг-Хемге бир сумуга болган байырлал үезинде чагырга чериниң чалааны езуугаар чеде берген тележурналисттерниң стадион биле Культура бажынының аразында (элээн херии чер, ол чер чурттуг болгаш эки билер мен) аар дериг-херекселдерин боттары чүктеп алгаш, кылаштажып турганын чаңгысклассчыларымның чугаалажып органын-даа сактып ордум. «Хамык чүүлү көрүп, бижип алдылар, ол-ла, оон ыңайгызын боттары билзиннер» дээн ышкаш, мындыг кичээңгей болгаш тоомча чок болурга, тааржыр бе?! Канчаар-даа бодап кээрге, таарышпас болгу дег.

Солун-сеткүүлге үнген янзы-бүрү материалдарның аразындан эн сонуургап номчуур материалдарым — интервьюлар. Ынчалза-даа бир таварылгага чедир интервью алырын амыр, каш айтырыглар салыпкаш, харызын бижий тыртып алыр чүве деп бодаар чораан мен. Каш чыл бурунгаар таныырым бир журналисттер интервью ап турган черинге таваржы бергеш, «чүү шоолуг үр боорул,

кедере, бир шак хире-ле ыйнаан, бичии дыңнаптайн, адырам» деп бодааш, артып каан мен. Кайда-чүде бир шак боор, барык хүнзеп калдывыс. Черле кижжи амытанның онзагайы чүве ыйнаан, айтырыгга харыылаан кижжи ол-бо сактыш-кыннарже азы улуг-ла херекчөк чүүлдерже чардыгып, чугаалап, тайылбырлап-ла турар. Чамдыкта мырыңай ол-бо кижилерге хууда хомудалын-даа чугаалап туруп бээр. Журналист ол бүгүнү шыдамыккайы-биле дыңнавышаан, чугааның уун херек талаже углап, айтырыгларын салып орду. Чогум айтырыгларның саны ындыг-ла хөй эвес, өскээр чардыкпас чүве болза, бир шак болбаза-даа, оон бичии-ле үр болур чугаа-дыр ийин. Материал солунга парлаттынып үнүп келгенде, көөрүмге, артык чүү-даа чок, дыка солун, чараш чораан. Номчукчуга ындыг чараш утка-шынарлыг материалды чедирер дээш журналисттер экилиг, бактыг чугааларны, кижилерниң янзы-бүрү аажы-чаңын шыдажып дыңнап эртерин ынчан меде-реп билген мен.

Тыва кижилер биче сеткилдиг улус-ла болгай бис, тыва журналисттеривис база ындыг-дыр дээрзин бо-ла эскерер мен. Чамдыктары-биле таныш болгаш чугаа-домаан бо-ла дыңнаар мен. «Чалап алыры амыр, үдээрин утуп аар боор чүве-ле болгай», «Дарга-бошкалары чедип кээри билек, изиг шайын кудуп сунар, а кады келген журналисттери эжик артынга артып каар, мындыг бис» дижир улус. Биеэги шаг ышкаш халас чегерер столовая, кафе кайда боор. Шуптузунуң өртээ артында-ла аар болур. Бо шагда сургак-чылаан журналисттер машина-техника чедишпезинден, кыварчаар материалдарның өртээниң өскенинден ол-бо улуска ушкажыр,

дарга-бошкалар хөлгезинге сыңмарлажыр. «Чүзүн ынчап хилинчектенип чоруур чүвөл ону, машина-балгат чокта» дээрге: «Чырыдар хүлээлгевис — ажылы-выс боорга, шырбайбас аргажок» дижирлер. А аалчылар бажынының өртээ мырыңай оранчок өскөн болгай. Чаңгыс хонарга-ла, каш хокшулуң хакталып каар. Журналисттер харын таныыры-танывазы-даа черге баргаш, улус-чон-биле эпиг-чөптүг чугаалажып билер болгаш улус-чон оларның арны-бажын танывас-даа бол, ылангыя солунчуларның, атсывын таныыр болгаш хүндүлээр, аал-оранынга хондуруп аар.

Журналистика — дыка чымыштыг ажыл. Ыңай-бээр баар, сургак-чылаарындан аңгыда, көргөни, дыңнааны хамык чүүлү «изини-биле» чонга чедирер дээш, дораан бижип парларар. Хүндүс аңаа-маңаа баар, ол-бо кижилер-биле ужуражыр болганда, бижиттинер ажылды колдуу кезээ азы дүне кылыр.

Студент чылдарымда журналисттер честем Маадыр-оол Калчанович Калчанович сургакчылап чорааш келгеш, эпти-ле бижик кагар машиназынга парлаттынып олурптарын оларның бажынынга үнүп-кирип тургаш, бо-ла көөр чордум. Мыя моон безин алырга, журналистика, шынап-ла, ажылгыр, эрес-кежээ кижилерниң мергежили. Ол хиреде оларны алгап-мактаан таварылгалар шуут ховар. МИЧ-тин ажылдакчылары боттарың боттары мактаар эвес ындыг-ла ыйнаан, ынчалза-даа...

Бөгүн журналисттерниң профессионал байырлалы. Ооң-биле холбаштыр ниитилелге улуг ажыкты, буянныг бо мергежилдин бүгү төлээлеринге, честем М.К. Калчанга байыр чедирбишаан, кадыкшылды, чогаадкыч чедишкыннерни күзедим.

Маргарита КУНГАА.

УРУГЛАРНЫҢ КЫЛЫГЛАРЫН — АУКЦИОНГА

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

Бо оолдарның кылган корзинказын долдур салган чимис, каттары-биле каттай Кызыл кожуунуң Төлээлекчилер хуралының даргазы Додо Ховалыг садып алган. Элегес-Аксының школа-интернадының өөреникчилериниң кылганы Вили-Пухту Кызылда ЧЭТ-тин директору Андрей Троцан, танцылап турар уругларлыг паннону Национал банкының удуртукчуу Юрий Южаков садып алганнар.

Аукцион бир дугаар эртип турар болганда, ооң организаторлары «чээли» хевирин база киригени маңаа бир дугаар рекордту тургузарынга база идиг болган.

Аукционнуң эң аар өртектиг барааны Бай-Тайганың ус-шеверлериниң кылганы тос-каракты 180 муң рубль-биле Россельхозбанкының Тывада салбырының удуртукчуу Радислав Баян садып алган. Ооң коллегазы Ажаалда банкызының директору Валентина Ооржак пөстер быжындыларындан

даараан «Үнелиг боодал» дээш тулчуп шаг болган. Аукционга бодунуң үлүг-хуузу Шериг-оол болгаш Сара Ооржактар база киригеннер. Бодунуң өг-бүлезинден олар кандыг-даа ызыгууртаннарның өрээлин каастап болур вазаны делгеп салган. Ол 125 муң рубльге саттына берген.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол аукционга 125 муң рубльге чинчилерден кылган «Хаан-Херети» кушту садып алган.

— Өртээниң чамдызын төлөп кагдым, артканын шалыңымдан үш ай дургузунда кезектеп төлөптер мен. Өг-бүлөм мени бүрүнү-биле деткип турар. Бо кушту мен шагдала көрүп алган турган мен. Мен уругларның чаа чүүлү билип, кылып өөренип алыр дээш кызып турарын, башкыларының треникчилери дээш тура-соруктуг «хып» чоруурун көрдүм. Бо ачы-буянныг эгелээшкнге хөй кижилер киржи келгенинге, бир дугаар эрттирип турары-выс аукцион чедишкынниг болганынга өөрүп тур мен. Бүдүн чартык миллион рубль акша кызыгаарлыг арга-шинектиг уругларны деткиринче шилчири. Ачы-буянны чедирип киржи келгеннерге ол база буян болуп эглип келир

дээрзинге бүзүрээр мен. Ол бөдүүн кылыглар эвес болгай, ында бичии уругларның сагыш-сеткили, ооң чылыы сиңген. Хаан-Херети куш мээң кабинетимни каастаар — деп, Шолбан Валерьевич чугаалаан.

Ажаалда банкызының директору Валентина Ооржак уран кылдыныглар садып алыры-биле кызыгаарланмаан. Ооң удуртканы албан чери Ак-Довурак хоорайда кызыгаарлыг арга-шинектиг уругларга тускайжыткан школа-интернатты, ТР-ниң Орук-транспорт комплекзиниң яамызы Кызылдың 14 дугаар школазын шефке алырын маңаа, бо хемчегниң түннелинде, Валентина Ооржак, орук-транспорт сайыды Олег Саая дыңнатканнар.

Бо аукциондан кирген орулганы ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурактын

даалгазы-биле тургускан тускай комиссия (даргазы — Тывада Херээженнер эвилелиниң даргазы Раиса Күжүгет) үлээр.

— Дыка буянныг эгелээшкын-дир. Анаа байырлал кезээзи эвес, а чаагай сеткилдин делгерели-дир. Тургускан комиссия чаңгыс көпеек-даа кыдыынче чорбазының, сорулгазының аайы-биле уругларга чедериниң магадылалы болур — деп, Раиса Күжүгет чугаалаан.

Бо хемчег чыл санында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Чаа чыл балының бир кол кезээ болуп артар. Ынчангаш, уруглар, силерден ам-даа чаа-чаа чогаадкыч ажылдарны, чедишкыннерни манап тур бис.

Дина ОЮН.

В.Шайфуллинниң тырттырган чуруктары.

Сураглыз башкының 100 харлаанынга

Алдын-оол КАНЗАЙ,
төөгү эртемнериниң канди-
дады.

КИЧЭЭНГЕЙДЕ
ИГИЛ

Тыва улустун хөгжүм херексели игил — 2009 чылда Тывага чылдың демдээ болур.

Төп Азияның көшкүн чоннарының хөгжүм херекселдеринин аразында игил онзагай черни ээлеп турар. Хөөмей-биле кады игил шагда-ла республиканың онзагай демдээ апарган. ТР-ниң Культура яамызы чаңылчаан тыва Культура төвү-биле кады ус-шевер мастерлерниң хөгжүм херекселдери кылыр техниказын катап эгидип сайзырадыры-биле бо чылын хей хемчеглерни планнап турар: «төггерик столдар», семинарлар, мөөрейлер. Ол дугайында Тыва Республиканың Чазааның ажилчын хуралында чуугаалашкан.

Өөредилге яамызы Тываның көдээ суурларында орус дылдың башкылаашкынын кол кичээнгейге алыр. Россияга Орус дыл чылы 2007 чылда эрте берген-даа болза, ук айтырыг кичээнгейде хевээр арткан. Республиканың Баштыңы Ш.В.Кара-оол көдээде даштыкы дылдың башкылаашкыныча база кол кичээнгейни углаарын сагындырган.

Аныяктар чылы бүгү яамыларның ажил-чорудулгазының кол черин ээлээр, хамыктың мурнунда ол өөредилге болгаш аныяктар политиказының яамызынга хамааржыр. 2008 чылда эгелээн аныяктар грантыларының конкурзунуң организастаарының практиказын уламчылаар. XXI вектин Лидерлер школы база эки ажилдаан. 2008 чылда бир-ле дугаар 120 аныяктарны чайгы лагерге ол каттыштырган.

«Тува-Онлайн» медээлер агентилели.

ЖУРНАЛИСТЕР ХҮНҮ-биле,
хүндүлүг хоочуннарывис!

«Шын» солунга хой чылдарда кызымаккай ажилдап, парлагга ажилынга улуг үлүг-хуузуң кирип чораан «шынчылар»: Кузнецов Сергей Шойгу, Тамара Чаш-ооловна Норбу, Владимир Федорович Чадамба, Намчал Намдаковна Ооржак, Алексей Дигерович Арапчор, Алексей Хунаевич Аир, Оюн Хавынаевич Опеен, Сыгыр Байкараевна Тас-оол, Маңнай-оол Дендий-оолович Оюн, Сандро Даваевич Маады, Сирирмаа Саяновна биле Кара-Күске Күнзекевич Чоодулар, Галина Шырбановна Монгуш, Маадыр-оол Калчанович Калчан, Седен Кудурукпаевич Хертек, Күстүгүр Күдерекович Сат, Кежик-оол Тюлюшович Чөреве, Арапчор Очурович Оксур, Ирина Бавын-ооловна Бюрбю, Галина Тюлюшовна Масык-оол, Даңгыз Иргитович Чыдым, Александр Сотпаевич Дембирель, Надежда Санчидаровна Эргел, Артык Хөм-Оттуковна Ховалыг, Алексей Сарыгларович Бегзин-оол, Хоюг-оол Ламажыкович Монгуш, Галина Санчаевна Бады-Сагаан, Анай Иргитовна Демир-оол, Тамара Ховалыговна Калчан, Севил Хертековна Кара-Сал, Таисья Салчаковна Монгуш, Елена Ооржакковна Севекпит, Вера Бийымбаевна Монгуш, Раиса Дакаевна Сат, Күнзенмаа Шанмаковна Монгуш, Варвара Ондаровна Мөчөк, Наталья Шолутпаевна Куулар, Алдын-кыс Байыровна Монгуш, Оюмаа Бай-Караевна Тас-оол оларга Россияның Журналистер хүнүн таварыштыр байыр чедирбишаан, силерни «Шын» солунуң номчукчулары ам-даа утпаан, чагааларында сактып бижип турарын дамчыдып, силерге быжыг кадыкшылды, өг-бүлелерге аас-кежикти күзеп, күдүк базып мөгөйдивис.

«Шын» солунуң редколлегиязы.

НТВ: ЖУРНАЛИСТ — КИНОДА

Чурттуң журналистери өске бүгү мергежилдин кижилери ышкаш профессионал байырлалын чогадыкчы солун ажилдары-биле уткуп турары чугаажок.

Төп телевидениеде хей-хей киноларның болгаш өске-даа дамчыдылгаларының маадырлары бо хүннерде журналистер болуп ту-

рарын эскерген боор силер. НТВ каналы «Москва. Центральный округ» деп хей сериялыг фильмин бөгүн көргүзүп эгелээр. Ында Тываның хей янзы талантылыг оглу, Россияның уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы—бистин коллегавыс журналист Анатолий Серен кол рольдарның бирээзин ойнап турар. Сонуургап көрээлиңер.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Арга-арыг аукцион эрттиреринин дугайында ДЫННАДЫГ

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели — аукционун организастору ыяш белеткээр талазы-биле сайгарлыкчы ажил-чорудулга боттандыра сорулгага арга-арыг үнүштерин садар-садып алыр дугуржулгаларны чарарынга эргени садар талазы-биле №2-кр/09 арга-арыг аукционун аас-биле садыглаашкын хевиринге 2009 чылдың январь 29-та 10.00 шакта (тус черин үези) дараазында адреске эрттирер: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи, 54. Аукционга киржиринин чагыгларын бо дындадыгны парлаан үеден эгелеп, 2009 чылдың январь 27-ге чедир хүлээп алыр. Өрттектү өстүреринин аразының хемчээли (базымы) — аукционга садып турар чүүлдүн эге өрттээнин 5 хууздун эгелээр. Аукционун протоколунга ат салган хүнүнден 10 ажил хүнүнүн иштинде арга-арыг үнүштерин садар-садып алганының керээзин

албан чарар. Аукционга киржиринге аукционун организасторунун моон адаанда айыттынганы таблицада агар санынче кириген лот бүрүзүнге баш удур төлээр түнү 2009 чылдың январь 27-ге, 17.00 шакка чедир кириген турары албан:

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели
ИНН 1701041631/КПП-170101001,
р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР,
Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Телевиринин ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржиринин баш удур төлевири» деп албан айтыр. Аукционга киржиринин дугайында долу медээни база документацияны бо телефондан билип ал болур Силер — 8 (39422) 2-11-37; база Тыва Республиканың Чазааның сайтызындан: www.gov.tuva.ru (харылзажыр кижиги — Аюна Сергеевна Ондар).

Арга-арыг үнүштеринин кыска тайылбыры

А/ч №	Турар чери		Квартал-дың №	Ажылгал ыяштың хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өрттээ, рубль	Баш удур төлевири, рубль
	Арга-арыг ажил-агыый	Арга-ыяш а/ч		Иитизи-биле	Оон иштинде тудуг ыяжы				
1.	Чадаана	Чадаана	166/4	432	348	Λ	9,2	40574,33	4058
2.	Чадаана	Чадаана	166/29	257	210	Λ	2,9	25347	2535
3.	Балгазын	Кызыл-Арыг	167/179, 8,9,10, 6/3,6	158	133	Λ	6,8	6839	684
4.	Балгазын	Кызыл-Арыг	82/2,5	103	80	Λ	11,1	9855	986
5.	Каа-Хем	Сизим	113/16	347	236	Λ,Б	3,3	18768	1877
6.	Каа-Хем	Бүрен-Бай-Хаак	47/40	549	385	Λ	20,0	41447	4145
7.	Каа-Хем	Бүрен-Хем	67/24	300	252	Λ	7,0	28536	2854
8.	Каа-Хем	Бүрен-Бай-Хаак	30/51	133	136	Λ	6,0	22308	2231
9.	Тес-Хем	Шуурмак	116/10-30	3000	-	Λ	220,0	9828	983
10.	Тес-Хем	Шуурмак	164/11	682	404	Λ,К	8,8	16099	1610
11.	Тес-Хем	Шуурмак	96/11	475	406	Λ	4,6	26677	2668
12.	Кызыл	Кызыл	42/2,5	823	246	Λ,К	11,0	15275	1528
13.	Тоюу	Тоора-Хем	Доктааттын-маан кезээ	922	668	Λ	31,5	73153	7315
Шуптузу:				8181	3504		342,2	334706,33	33474

Хостуг албан-дужаалдарга
КОНКУРС

Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы күрүнениң аныяктар политиказының, кижизидилге болгаш немелде өөредилге талазы-биле эргелелдин кол специализинин база школа назыны четпээннер, ниити болгаш тускай өөредилге килдизинин башкарыкчы специализинин хостуг албан-дужаалдарынга конкурсту чарлап тур

Киржикчилеринин конкурс комиссиязынга кириер документилен:

- ▲ хууда билдиришкинни;
- ▲ бодунуң холунуң үжүү-биле бижээни болгаш ат салганы, чуруктарны капсырган анкетаны;
- ▲ паспортунуң хоолгазын азы ону солуп турар документини;
- ▲ чогуур профессионал эртемни болгаш квалификациязын бадыткап турар документилен;
- ▲ күш-ажыл дептеринин хоолгазын;
- ▲ кадыкшыл байдалының дугайында бадылаттыңан майык езугаар шынзылганы (майык №086-У) кириер.

Документиленни хүлээп алыр чери:

Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы, кабинет №204, телефоннары: 6-11-76, 6-14-92.

Документиленни бо чарлалды парлаан хүнүнден эгелеп, 30 хонук дургузунда ажилчын хүннерде болгаш ажил шактарының үезинде хүлээп алыр.

Конкурсту эрттиреринин дугайында чарлалды Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының албан-езу сайтызында салган: <http://www.tuva-mo.ru>

Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг Национал музейи кол бухгалтеринин албан-дужаалының хостуг олудунга конкурсту чарлап тур

Мергежил талазы-биле негелделер: тускай дээди эртемниг, ажилдаан стажы 5 чылдан эвээш эвес болур.

Конкурса киржирде дараазында документиленни кириер:

- ▲ хууда билдиришкинни;
- ▲ бодунуң холунуң үжүү-биле бижээни болгаш ат салганы, чуруктарны капсырган анкетаны;
- ▲ паспортунуң хоолгазын;
- ▲ чогуур профессионал эртемни, ажилдаан стажын болгаш квалификациязын бадыткап турар документиленни кириер.

Билдиришкинни болгаш документиленни дараазында адресче чорудар: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Титов кудумчузу, 30, харылзажыр телефоннары: 2-37-86, 2-33-89.

Документиленни бо чарлалды парлаан хүнүнден эгелеп, 30 хонук дургузунда дужаар.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистин эң-не хүндүлүг, ачы-дузалыг киживис, ачавыс, кырган-ачавыс, «XX чүс чылда Тываның шылгараңгай кижилери» деп Күрүне дептеринде адын кири бижээн Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, күш-ажылдың хоочуну, Тыва АССР-ниң алдарлыг ажилдакчызы Хертек Лопсанович ДАРЖААНЫ сөөлгү орукче үдээринге киржип, бистин кажыыдалывысты үлежип, материалдыг болгаш моральдыг дузаны чедирген — Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга, Тыва АССР-нин Өрттектү талазы-биле күрүне комитетинин мурнуку ажилдакчыларынга, Г.Ч.Ширшинин, А.К.Канзайның, М.К.Шыыраптын, О.Б.Аракчааның, Д.Б.Ондарның, О.А.Ламалдайның өг-бүлелеринге улуу-биле четтиргенивисти «Шын» солун дамчыштыр илередип мөгөйдивис.

Өг-бүлези, ажы-төлдери, төрелдери, кудалары.

Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну, честем

Хертек Лопсанович
ДАРЖААНЫ

үр эвес аарааш мөчээни-биле холбаштыр өг-бүлезинге, уруунга, оглунга, уйнуктарыңа ханы кажыыдалымны илергейлеп ор мен.

Светлана. Кызыл хоорай.

Бай-Тайга кожуунуң чагыргазы, кожуунуң Төлээлекчилер хуралы Шуй сумузуңуң Төлээлекчилер хуралының даргазы

Чечен-оол Күнзенович
МОНГУШТУН

элекке мөчээни-биле холбаштыр оон чоок кижилеринге болгаш дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторунуң оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниетилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлөттүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8400. Чагыт 2. Номериңа парлаатже дужаганы:

график езугаар — 22.00, херек кыргында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит».

Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлаатга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Орталык Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүттээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинюк-Кравченко, 1).

Солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дындадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.